

УДК 58:633.2.031(477.51/.52):574

**ОСНОВНІ ТИПИ РОСЛИННОСТІ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ
ЛІВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ (ПІВНІЧНИЙ
ЛІВОБЕРЕЖНИЙ ГЕОБОТАНІЧНИЙ ОКРУГ).**

А.П. ТЕРТИШНИЙ, кандидат біологічних наук

*На території північної частини Лівобережного Лісостепу України лісова рослинність представлена класами формацій *Silvae acicularis*, *Silvae aciculari-latifoliosae*, *Silvae foliosae*; лучна – *Prata genuina*, *Prata substepposa*, *Prata paludosa*, *Prata turfosa*, *Prata salina*, *Prata frigidisicca*; болотна – *Paludes eutrophicae*; водна – *Vegetatia amphibia* та *Vegetatia aquatica*.*

Ключові слова: північна частина Лівобережного Лісостепу України, рослинність.

Північну частину Лівобережного Лісостепу займає Північний лівобережний геоботанічний округ (ПЛО). На півночі він безпосередньо межує з Українським Поліссям, на заході – з Лівобережнодніпровським округом липово-дубових, грабово-дубових, соснових (на терасах) лісів, луків, галофітної та болотної рослинності, на півдні – з Полтавським округом липово-дубових, соснових, дубово-соснових лісів, остепнених луків, лучних степів та евтрофних боліт, на сході – з Сумським округом кленово-липово-дубових, дубових лісів та лучних степів, а на південному сході – з Харківським округом дубових, липово-дубових лісів та лучних степів. ПЛО, Лівобережнодніпровський та Полтавський геоботанічні округи належать до Української, а Сумський і Харківський – до Середньоруської лісостепової підпровінції Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених луків та лучних степів Лісостепової підобласті Євразійської степової області [8]. Такі особливості положення цієї території вплинули на формування специфічного рослинного покриву, вивчення якого дозволить з'ясувати стан ценотичного і флористичного різноманіття та провести його інвентаризацію, що є важливим кроком у напрямі системного вивчення регіону та розробки механізмів раціонального природокористування.

Метою роботи було з'ясування основних типів рослинності на території північної частини Лівобережного Лісостепу України.

Матеріали та методи досліджень. Регіон досліджень відповідає Північному лівобережному геоботанічному округу (ПЛО) Української лісостепової провінції [8]. Загальна його площа становить близько 5930 км², протяжність від заходу на схід – 180 км, а з півночі на південь – 70 км. Згідно з фізико-географічним районуванням України, територія округу розташована на Північно-Придніпровській височинній області лісостепової зони [13]. Рівнинний рельєф західної частини регіону порушують степові блюдця та болота [9], а східної частини, яка на півночі межує із західними відрогами Середньоросійської височини, формувався під впливом льодовика і воднольодовикових потоків [7]. Латинські назви видів подані за С.Л. Мосякіним та М.М. Федорончуком [24]. Отримані нами матеріали складаються з 786 повних геоботанічних описів. Польові флористичні і геоботанічні дослідження здійснювали традиційними методами – рекогносцирувальним, маршрутно-експедиційним, еколого-ценотичного профілювання, напівстаціонарним [3, 16, 17, 19, 20, 23].

Результати досліджень. На основі результатів власних польових досліджень (2002–2010 рр.) та аналізу літературних джерел [1, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 21, 22] розглянуто основні типи рослинності регіону. Його сучасний рослинний покрив представлений лісовою, лучною, болотною та водною рослинністю. За нашими оцінками, природна та напівприродна рослинність регіону займає близько 181 тис. га (3,1%) його території, решта належить до антропогенно порушених екотопів. Луки охоплюють приблизно 53 тис. га території регіону (0,9%), ліси поширені на площі 119 тис. га (2%), а болота – на 9 тис. га (0,2%).

На території ПЛО *лісова рослинність* (тип рослинності ліси – *Silvae*) представлена хвойними (клас формацій хвойні ліси – *Silvae acicularis*), мішаними (клас формацій широколистяно-хвойні ліси – *Silvae aciculari-latifoliosae*) та листяними лісами (клас формацій листяні ліси – *Silvae foliosae*).

Основною породою соснових лісів (група формацій світлохвойні ліси *Silvae laetiacicularis*) є *Pinus sylvestris* L. Вона невибаглива до кліматичних та ґрунтових умов і може зростати на сухих, вологих та заболочених ґрунтах, проте сухість ґрунту переносить краще, ніж інші породи. Віддає перевагу свіжим, глибоким, достатньо родючим дерновим слабопідзолистим та супіщаним ґрунтам. Соснові бори зростають на перших надзаплавних терасах річок. Інколи у їх деревостані трапляються *Betula pendula* Roth та *B. pubescens* Ehrh. Трав'яний ярус не виражений, його в основному формує *Agrostis capillaris* L., *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Festuca ovina* L., *Hypericum perforatum* L.

Дубово-соснові ліси (група формацій широколистяно-світлохвойні ліси *Silvae laetiaciculari-latifoliosae*) приурочені до надзаплавних терас річок. Ґрунти переважно дерново-підзолисті. В першому ярусі деревостану переважає *Pinus sylvestris* L., у другому – *Quercus robur* L. Спорадично зустрічаються *Alnus glutinosa* (L.) P. Gaertn., *Betula pendula* Roth, *Populus tremula* L. У підліску домінує *Corylus avellana* L., а на дерново-середньо-підзолистих глеєвих – *Frangula alnus* Mill. Трав'яний покрив формують *Convallaria majalis* L., *Fragaria vesca* L., *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn, *Pulmonaria angustifolia* L.

У північно-східній частині регіону трапляються липово-дубово-соснові ліси. Домінує *Pinus sylvestris* L., співдомінує *Quercus robur* L. та *Tilia cordata* Mill. Серед них також зустрічаються *Acer platanoides* L., *Sorbus aucuparia* L. Трав'яний ярус формує *Aegopodium podagraria* L., *Asarum europaeum* L., *Pulmonaria angustifolia* L.

Дубово-грабові ліси (група формацій широколистяно-мішані ліси – *Silvae latifoliosomixtae*) поширені на дерново-слабопідзолистих свіжих сірих опідзолених суглинках. У деревостані домінує *Quercus robur* L., співдомінують *Carpinus betulus* L., *Tilia cordata* Mill., *Acer campestre* L., *Ulmus minor* Mill. У ярусі кущів переважає *Corylus avellana* L. У трав'яному покриві провідну роль відіграє *Stellaria holostea* L., трапляються *Asarum europaeum* L., *Pulmonaria obscura* Dumort., *Viola mirabilis* L.

Дубово-в'язові ліси приурочені до сірих лісових вологих ґрунтів. Зростають на рівнинних ділянках, домінує *Quercus robur* L., співдомінують *Ulmus laevis* Pall., *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L., *Populus tremula* L.. Інколи трапляється *Fraxinus excelsior* L. Ярус кущів формує *Corylus avellana* L. Трав'яний покрив характеризується переважанням *Aegopodium podagraria* L., рідше трапляються *Asarum europaeum* L., *Carex pilosa* Scop., *Lathyrus vernus* (L.) Bernh.

У деревостані осикових лісів (група формацій дрібнолистяні ліси – *Silvae parvofoliosae*) домінує *Populus tremula*, домішуються *Acer platanoides* L., *Betula pendula* Roth, *Carpinus betulus* L., *Quercus robur* L.. Зростають на свіжих опідзолених сірих суглинках. В ярусі кущів переважає *Corylus avellana*. Трав'яний покрив формують *Asarum europaeum* L., *Aegopodium podagraria* L., *Lathyrus vernus* (L.) Bernh., *Polygonatum multiflorum* (L.) All.

Вербові ліси (група формацій листяні ліси заплавні – *Silvae foliosae alluviales*) займають невеликі смуги та острівці в заплавах річок. У деревостані домінують *Salix alba* L. та *S. fragilis* L. Чагарниковий ярус формує *Sambucus nigra* L., *Padus avium* Mill., *Rubus idaeus* L., *Rubus caesius* L. Трав'яний покрив представляють *Lysimachia vulgaris* L., *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Symphytum officinale* L.

Лучну рослинність (тип рослинності луки – *Prata*) репрезентують ценози класів формацій справжніх (*Prata genuina*), остепнених (*Prata substepposa*), болотистих (*Prata paludosa*), торф'янистих (*Prata turfosa*), засолених (*Prata salina*) і дуже рідко – пустищних (*Prata frigidisicca*) луків.

Справжні луки приурочені до середньо-високих елементів рельєфу на дренажних дернових, лучно-дернових та лучних ґрунтах. У травостой домінують *Anthoxanthum odoratum* L., *Agrostis capillaris* L. та *Agrostis vinealis* Schreb. Розширення площ справжніх лук пов'язане зі зростанням пасовищного навантаження на лучні ценози.

Остепнені луки в регіоні займають невеликі площі. Вони поширені на високих елементах рельєфу суходолів та заплавах з дерновими, дерново-лучними,

чорноземно-лучними супіщаними та суглинистими ґрунтами. Травостій виявлених угруповань остепнених лук відзначається домінуванням *Agrostis vinealis* Schreb., *Koeleria delavignei* Czern. ex Domin та *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.

Болотисті луки поширені на торфових та трав'янистих болотах, торфовищах, біля берегів водойм на вологих мінералізованих ґрунтах. У травостої важливу роль відіграють *Carex acuta* L., *C. nigra* (L.) Reichard, *C. vesicaria* L., *Beckmannia eruciformis* (L.) Host, *Glyceria fluitans* (L.) R. Br., *G. maxima* (C. Hartm.) Holmberg., *Poa palustris* L.

Торф'янисті луки трапляються на рівних знижених елементах рельєфу заплавл річок з мулувато-глейовими та торф'янисто-глейовими опідзоленими ґрунтами. Травостій цих лук характеризується переважанням *Agrostis capillaris* L., *Alopecurus pratensis* L., *Carex cespitosa* L., *Deschampsia cespitosa* (L.) P.Beauv., *Poa palustris* L.

Особливості ґрунтового покриву та геоморфологічної будови регіону підкреслює рослинність засолених лук, виявлена в долинах короткозаплавних річок, на подах та пониззях річкових долин з дерново-глейовими та мулувато-засоленими ґрунтами. У складі ценозів домінують *Agrostis stolonifera* L., *Eleocharis uniglumis* (Link) Schult., *Festuca regeliana* Pavl. та зустрічаються *Juncus gerardii* Loisel., *Scorzonera parviflora* Jacq.

Пустощні луки трапляються рідко, частіше в північній частині регіону. Вони сформувались внаслідок надмірного випасу, витіснивши суходільні і заплавні справжні луки. У травостої пустощних лук домінує *Nardus stricta* L. Виявлені також угруповання із переважанням *Anthoxanthum odoratum* L. та *Festuca rubra* L.

Болотну рослинність (*Paludes*) репрезентує клас формацій евтрофні болота (*Paludes eutrophicae*), які трапляються в заплавах і на борових терасах [1]. Вони представлені групами формацій: лісові болота (*Paludes silvaticae*), у першому ярусі яких домінує *Alnus glutinosa* (L.) P. Gaertn., у підліску трапляються *Corylus avellana* L., *Padus avium* Mill., *Rubus caesius* L., *Viburnum*

opulus L., у трав'яному ярусі – *Carex cespitosa* L., *Carex elongata* L., *Lycopus europaeus* L., *Persicaria hydropiper* (L.) Delarbre; чагарникові (*Paludes fruticosae*) з переважанням у складі ценозів *Salix cinerea* L., *S. pentandra* L. і рідше – *S. triandra* L., у їхньому трав'яному ярусі часто трапляються *Equisetum fluviatile* L., *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmberg., *Lythrum salicaria* L., *Rumex hydrolapathum* Huds., *Solanum dulcamara* L., *Typha angustifolia* L.; трав'яні (*Paludes herbosae*), основу яких формують *Carex elata* L., *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., рідше трапляються *Carex cespitosa* L., *Carex riparia* Curtis., *Carex vesicaria* L., *Caltha palustris* L., *Epilobium palustre* L., *Lythrum salicaria* L., *Mentha arvensis* L. та трав'яно-мохові (*Paludes herboso-muscosae*) з домінуванням *Carex elata* L., другорядну роль в їхніх ценозах відіграють *Caltha palustris* L., *Galium palustre* L., *Menyanthes trifoliata* L., *Typha latifolia* L., приземну частину вкривають гіпнові мохи – *Calliergonella cuspidata* (Hedw.) Loeske, *Drepanokladus revolvens* (C. Muell.) Warnst., *Aulacomnium palustre* (Hedw.) Schwaegr.

Водну рослинність (*Vegetatia aquatica*) регіону формують класи формацій прибережно-водної (*Vegetatia amphibia*) та справжньої водної (*Vegetatia aquatica*) рослинності. Прибережно-водну рослинність представляють *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L., *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmberg., *Sparganium emersum* Rehman, *Sagittaria sagittifolia* L. Справжня водна рослинність репрезентована групами формацій: вільноплаваюча (*Hydrocharis morsus-ranae* L., *Lemna minor* L., *Stratiotes aloides* L.), прикріплена з плаваючими листками (*Nuphar lutea* L., *Nymphaea alba* L., *N. candida* C. Presl) та занурена (*Ceratophyllum demersum* L.).

Висновки

На території північної частини Лівобережного Лісостепу України **лісова** рослинність представлена сосновими борами, складними суборами (дубово-сосновими, липово-дубово-сосновими), дубово-грабовими, дубово-в'язовими, осиковими та вербовими лісами; **лучна** – ценозами класів формацій справжніх, остепнених, болотистих, торф'янистих, пустищних та засолених луків;

болотна – осоковими та очеретово-рогозовими болотами; *водна* – прибережно-водною та справжньою водною рослинністю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Класифікація рослинності Української РСР / Д.Я. Афанасьєв, Г.І. Білик, Є.М. Брадїс, Ф.О. Гринь // Укр. ботан. журн. – 1956. – **13**, №4. – С. 63–82.
2. Брадїс Є.М. Рослинність УРСР. Болота / Є.М. Брадїс, Г.Ф. Бачурина – К.: Наук. думка, 1969. – 241 с.
3. Викторов С.В. Краткое руководство по геоботаническим съемкам / Викторов С.В., Востокова Е.А., Вышивкин Д.Д. – М.: Из-во МГУ, 1959. – 168 с.
4. Водоросли, лишайники и мохообразные СССР / [отв. ред. М.В. Горленко] – М.: Мысль, 1978. – 365 с.
5. Гомля Л.М. Рослинність долини річки Хорол / Людмила Миколаївна Гомля. – Укр.фітоцен.зб. – Сер.А, вип. 1 (22). – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 187 с.
6. Гончаренко І.В. Аналіз рослинного покриву північно-східного Лісостепу України / Ігор Вікторович Гончаренко. – Укр.фітоцен.зб. – Сер.А, вип. 1 (19). – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 203 с.
7. Гримало О.Ф. Ґрунти Сумської області / О.Ф. Гримало, Н.Я. Кисіль. – Харків: Прапор, 1970. – 72 с.
8. Дідух Я.П. Геоботанічне районування України та суміжних територій / Я.П. Дідух, Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, №1. – С. 6–17.
9. Дмитрієва В.І. Ґрунти Чернігівської області / Валентина Ільїнічна Дмитрієва. – К.: Урожай, 1969. – 64 с.
10. Карпенко К.К. Рослинність Сумської області, її сучасний стан і проблеми охорони / К.К. Карпенко, В.А. Ковтун // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині – Суми, 1996. – Кн.1. – С. 33–59.
11. Куземко А.А. Становлення і розвиток флористичної класифікації заплавних лук рівнинної частини України / Анна Аркадіївна Куземко // Укр.фітоценол.зб. – 1999. – Сер.А, вип. 1–2 (12–13). – С. 169–174.

12. Лукаш О.В. Рослинність, флористичні та созологічні особливості межиріччя Десна-Остер: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.05 “Ботаніка”/ О.В. Лукаш. – К., 1999. – 19 с.
13. Маринич О.М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г. Тищенко // Укр. географ. журн. – 2003. – №1. – С. 16–20.
14. Мринский О.П. Ботанико-географический очерк Левобережной Лесостепи Украины: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. биол. наук: спец. 03.00.05 “Ботаника”/ О.П. Мринский. – К., 1971. – 32 с.
15. Мулярчук С.О. Рослинність Чернігівщини / Сисой Олександрович Мулярчук. – К: Вища школа, 1970. – 212 с.
16. Полевая геоботаника / [под общ. ред. Лавренко Е.М. и Корчагина А.А.] – М.-Л.:Изд-во АН СССР. – Т. 5. – 1976. – 320 с.
17. Полевая геоботаника / [под общ. ред. Лавренко Е.М. и Корчагина А.А.] – М.-Л.: Изд-во АН СССР. – Т. 1. – 1959. – 444 с.
18. Потульницький П.М. Польовий практикум з ботаніки / Павло Михайлович Потульницький. – К.: Вища школа, 1972. – 300 с.
19. Работнов Т.А. Экспериментальная фитоценология / Тихон Александрович Работнов. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 160 с.
20. Раменский Л.Г. Учет и описание растительности на основе проективного метода / Леонтий Григорьевич Раменский. – М.: Изд-во ВАСХНИЛ, 1937. – 100 с.
21. Устименко П.М. Фітоценотаксономічна різноманітність України: фітосозологія, методологія, аналіз та прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. біол. наук: спец. 03.00.05 “Ботаніка” / П.М. Устименко. – К., 2005. – 37 с.
22. Продромус растительности Украины / [Ю.Р. Шеляг-Сосонко, Я.П. Дидух, Д.В. Дубина и др.] – К.: Наук. думка, 1991. – 272 с.

23. Юнатов А.А. Типы и содержание геоботанических исследований. Выбор пробных площадей и заложение экологических профилей / А.А. Юнатов // Полевая геоботаника. – М.-Л.: Наука, 1964. – Т. 3.– С. 9–36.

24. Mosyakin S.L. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist / S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk. – Kyiv, 1999. – 345 p.

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ РАСТИТЕЛЬНОСТИ СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ (СЕВЕРНЫЙ ЛЕВОБЕРЕЖНЫЙ ГЕОБОТАНИЧЕСКИЙ ОКРУГ)

А.П. ТЕРТЫШНЫЙ

*На территории северной части Левобережной Лесостепи Украины лесная растительность представлена классами формаций *Silvae acicularis*, *Silvae aciculari-latifoliosae*, *Silvae foliosae*; луговая – *Prata genuina*, *Prata substepposa*, *Prata paludosa*, *Prata turfosa*, *Prata salina*, *Prata frigidisicca*; болотная – *Paludes eutrophicae*; водная – *Vegetatia amphibia* и *Vegetatia aquatica*.*

Ключевые слова: Северная часть Левобережной Лесостепи Украины, растительность.

THE MAIN TYPES OF VEGETATION OF THE NORTHERN PART OF THE LEFT-BANK FOREST-STEPPE OF UKRAINE (NORTHERN LEFT- BANK GEOBOTANICAL DISTRICT)

A. TERTYSHNYY

*On the Northern part of the Left-Bank Forest-steppe of Ukraine forest vegetation is presented the following classes of formations *Silvae acicularis*, *Silvae aciculari-latifoliosae*, *Silvae foliosae*; meadows – *Prata genuina*, *Prata substepposa*, *Prata paludosa*, *Prata turfosa*, *Prata salina*, *Prata frigidisicca*; paludal vegetation – *Paludes eutrophicae*; aquatic vegetation – *Vegetatia amphibia* и *Vegetatia aquatica*.*

Key words: northern part of the Left-Bank Forest-steppe of Ukraine, vegetation.